

УДК 351(477):314.15

О. В. Овдін,
к. і. н., доцент, доцент кафедри історії та політичної теорії,
Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7806-5061>

DOI: 10.32702/2306-6814.2026.9.521

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991—2026 РР.)

O. Ovdin,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of History and Political Theory, Dnipro University of Technology

PERIODIZATION OF DEMOGRAPHIC POLICY IN UKRAINE DURING THE PERIOD OF
INDEPENDENCE (1991—2026)

Стаття присвячена вивченню історичного досвіду проведення державної демографічної політики в Україні та встановленню її періодів. Визначено, що попри брак системності та послідовності, демографічна політика мала місце починаючи з 90-х рр. минулого століття та історично була спрямована на подолання демографічної кризи. Встановлено, що рівень народжуваності майже завжди у роки незалежності був ключовим фактором, який визначав динаміку народонаселення України (виключенням є 2022 рік). В основу періодизації демографічної політики покладено кроки в політиці у сфері народжуваності. З'ясовано наявність чіткого та суттєвого зв'язку між державною демографічною політикою та демографічним розвитком України. Визначено, що заходи стимулювання народжуваності мали значний позитивний ефект для відповідних показників народжуваності та СКН. І навпаки, суттєве скорочення державних виплат негативно впливало на них. У минулому виділено три основні періоди державної демографічної політики України та визначено, що з 1 січня 2026 р. розпочався четвертий, сучасний етап державної демографічної політики.

The article is devoted to the study of the historical experience of implementing state demographic policy in Ukraine and establishing its main periods. It is noted that despite the lack of systematicity and consistency, demographic policy has been taking place since the last decade of the last century. Historically, it has been aimed at overcoming the demographic crisis. It has been established that the birth rate has almost always been a key factor in the years of independence, determining the dynamics of the population of Ukraine in general and natural movement in particular. An exception is 2022, when, under the conditions of the outbreak of the full-scale war, migration outflows had a more significant impact on demographic dynamics than the decline in the birth rate. Taking this fact into account, the periodization of demographic policy is based on policy measures in the field of fertility. A clear and significant connection between the state demographic policy and the demographic development of Ukraine has been identified. The increase in the birth rate in 2005—2012 cannot be explained only by demographic waves formed after the Second World War. Measures to stimulate the birth rate had a significant positive effect on the birth rate and the total fertility rate. Conversely, a significant reduction in state payments (which occurred during the third stage of demographic policy) negatively affected all key indicators, particularly the total fertility rate. Three main periods of Ukraine's state demographic policy during the years of independence have been identified: 1) 1991 — early 2005; 2) 2005 — June 2014; 3) July 2014—2025. The second period is

characterized as explicitly pronatalist. During the first and third periods, the state's attention to demographic issues was insufficient. Given the significant changes in Ukrainian legislation in this area, it is reasonable to consider that, starting from January 1, 2026, a fourth, modern stage of state demographic policy has begun. Based on the first steps, it can be assessed as a period of renewed state attention to demographic issues and the implementation of an active demographic policy aimed at increasing fertility and counteracting the demographic crisis. At the same time, there is a need for an in-depth analysis of the connections between these legislative changes and the demographic development of Ukraine in the coming months and years.

Ключові слова: демографічна криза, демографічна політика, депопуляція, народжуваність, період незалежності, періодизація, пронаталістська політика.

Key words: demographic crisis, demographic policy, depopulation, birth rate, period of independence, periodization, pro-natalist policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У часи гібридної та повномасштабної війни в Україні суттєво посилюється демографічна криза. Природні втрати населення постійно зростають протягом останніх років. У 2022 р. до негативної природної динаміки додалася масова вимушена міграція українських громадян за кордон. Водночас демографічна проблема не є для України новою. З урахуванням інерційності у даній сфері, деякі наслідки негативних тенденцій демографічного розвитку початку ХХІ ст. почали себе проявляти лише у 20-х рр.

Відповідно суттєво зростає актуальність формування та проведення виваженої та комплексної демографічної політики, яка обов'язково має передбачати низку напрямів боротьби з демографічною кризою та її наслідками: стимулювати народжуваність, протидіяти передчасній смертності та покращувати рівень профілактики захворювань, сприяти поверненню українців (передусім молоді), які опинилися за межами нашої держави, мінімізувати подальший відтік населення, планувати кроки щодо залучення іноземних мігрантів тощо.

Розробка стратегій, програм та планів на майбутнє потребує вивчення та осмислення досвіду минулого, зокрема 35 років, які минули після проголошення незалежності України. За цей час накопичено чималий досвід проведення державної демографічної політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукове вивчення державного управління демографічними процесами в Україні у роки незалежності є важливим завданням в межах багатьох наук (демографії, історії, економіки та публічного управління) та для міждисциплінарних досліджень.

Вагомий внесок у дослідження теми зробила видатний український демограф Е. М. Лібанова [7]. Вона також сприяла популяризації зазначених проблем у суспільстві. Різні аспекти впливу державної демогра-

фічної політики на демографічну ситуацію в нашій державі висвітлювали О. М. Гладун [4], О. К. Гаврилюк [3], Р. Р. Бичай [1] та І. П. Майданик [8]. Важливо відзначити, що у роботах зазначених авторів приділено увагу питанням демографічної кризи та демографічної політики також і на сучасному етапі, після початку повномасштабної війни.

Необхідно відзначити, що демографічна проблематика почала досліджуватися також у роботах з державного управління. Низку теоретико-методологічних засад розробки та реалізації державної демографічної політики в Україні визначили А. О. Дєгтяр [5] та Н. В. Васильєва [2]. У дослідженнях О. А. Малиновської [9] та Л. Ф. Муц [10] проаналізовано міграційні аспекти демографічної політики.

Невирішені раніше питання, що є частиною проблеми. В цілому демографічна політика в Україні у роки незалежності залишається ще недостатньо вивченою. Досить часто не визнається її зв'язок з демографічним розвитком країни та подоланням демографічної кризи. Зокрема недостатньо уваги приділялося питанню впливу державної допомоги при народженні дитини на зміну народжуваності та демографічної динаміки у цілому. Не знайшов ще осмислення зв'язок посилення демографічної кризи у період гібридної війни із відсутністю індексації (фактично реальним скороченням) зазначеної виплати. Ще не було запропоновано періодизації демографічної політики в Україні, яка б охоплювала весь період після здобуття незалежності до сьогодення, що і спонукало нас до підготовки даної статті.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у визначенні періодизації демографічної політики в Україні у роки незалежності та виділенні конкретних періодів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Демографічна політика має багато різних напрямів, які застосовує держава з метою регулювання демогра-

фічних процесів для досягнення визначених цілей та нейтралізації тих тенденцій, які розглядає як негативні та шкідливі. Зокрема це політика в сфері народжуваності (для держав з демографічною кризою актуальним є завдання підвищення народжуваності), сімейна політика, боротьба із передчасною смертністю населення, міграційна політика тощо. Для розуміння ефективності різних напрямів демографічної політики в Україні необхідно визначити ключовий фактор демографічної динаміки. З метою вирішення цього завдання необхідно звернутися до статистики.

Зазначимо, що попри поширене уявлення про ключову роль міграційного фактору у депопуляції в Україні, офіційна статистика фіксувала міграційний приріст, який за 20 років після проведення Першого Всеукраїнського перепису населення (2002—2021 рр.) становив 255 тис. (зокрема 130 тис. у період 2014—2021 рр.). Щоправда зазначена статистика зовсім не є досконалою, вона недостатньо враховує зовнішній міграційний відтік населення та трудову міграцію українців. Саме тому офіційна чисельність населення напередодні повномасштабної війни скоріш за все була завищеною, що засвідчив і т. зв. "перепис Дубілета" (проєкт оцінки чисельності населення України станом на 1 грудня 2019 р.). Але різниця у будь-якому разі була набагато меншою ніж природні втрати населення. Останні лише за період 2014—2021 рр. становили більш ніж 1,7 млн (і це без урахування тимчасово окупованих територій) [6]. У 2022 р. в результаті повномасштабної війни вперше в новітній історії України міграційні втрати були вище, ніж природні [16]. Але цей рік був виключенням і наскільки можна судити з існуючої неповної статистичної інформації, вже у 2023 р. природні втрати знову були головним чинником депопуляції.

Негативний природний приріст населення (тобто природні втрати) складається з двох ключових компонентів — народжуваності та смертності. На них впливає низка факторів, зокрема поточна ситуація із середнім віком населення країни та часткою жінок фертильного віку. Зазначені показники визначалися довготривалими демографічними трендами; швидко вплинути на них демографічна політика не може. Водночас покращення стану здоров'я, рівня та якості життя людей похилого віку, профілактика захворювань у різному віці безпосередньо впливає на середню тривалість життя та сприяє скороченню смертності.

Якщо аналізувати зміни у середній тривалості життя в Україні у XXI ст., то вони не були суттєвими. Як бачимо з табл. 1, мала місце тенденція незначного збільшення середньої тривалості життя у цілому та чоловіків зокрема (у 2020—2021 рр. її було перервано епідемією ковіду).

Виникає питання щодо того наскільки вплинула зазначена тенденція на депопуляцію. З даних табл. 2 не важко помітити як тісно пов'язані між собою в Україні сумарний коефіцієнт народжуваності (далі — СКН) із рівнем народжуваності на 1000 осіб. Зокрема суттєве покращення співвідношення народжуваності та смертності на поч. XXI ст. цілком очевидно було наслідком підвищення СКН та рівня народжуваності на 1000 осіб. Незначне зростання середньої тривалості життя було лише другорядним фактором. А його подальше зрос-

тання у роки гібридної війни практично не зупинило стрімку депопуляцію, пов'язану із скороченням СКН (звісне зіграло свою негативну роль і скорочення частки жінок фертильного віку, тому народжуваність впала навіть швидше ніж СКН).

Зазначене вище свідчить про те, що саме динаміка народжуваності була ключовим фактором демографічної динаміки в Україні у роки незалежності. Необхідно також зазначити, що скорочення смертності та збільшення середньої тривалості життя населення, хоча і є тенденцією у будь-якому разі позитивною, може покращити співвідношення народжуваності та смертності в статистиці, проте, власне демографічну кризу не може подолати (і при цьому сприяє старінню населення). В умовах демографічної кризи очевидним напрямом державної демографічної політики є стимулювання народжуваності.

Якщо аналізувати напрями державної демографічної політики, то також не важко помітити, що саме сфера народжуваності була основною. Більш того, можна зазначити, що фактично ніколи за роки незалежності проблемам регулювання міграційних потоків не приділялося уваги. Заходи щодо профілактики захворювань, сприяння довголіттю активно обговорювалися, але справа залишалася на рівні декларацій. Саме тому, не зважаючи на те, що дії держави в сфері народжуваності не завжди були активними та цілеспрямованими, їх можна покласти в основу періодизації демографічної політики у цілому, беручи за межі періодів здійснення відповідних кроків.

Аналізуючи нормативно-правові, організаційні та фінансові аспекти у зазначеній сфері, ми можемо виді-

Таблиця 1. Середня тривалість життя в Україні до початку повномасштабної війни

Рік	Середня тривалість життя в Україні, років	Середня тривалість життя в Україні у чоловіків, років
2002	68,3	62,7
2007	68,3	62,5
2012	71,2	66,1
2017	72,0	67,0
2018	71,8	66,7
2019	72,0	66,9
2020	71,4	66,4
2021	69,8	65,2

Джерело: сформовано на основі [6].

Таблиця 2. Народжуваність в Україні до початку повномасштабної війни

Рік	Сумарний коефіцієнт народжуваності	Народжуваність, на 1000 осіб	Народжуваність, на 100 померлих
2002	1,08	8,1	52
2007	1,31	10,2	62
2012	1,53	11,4	78
2013	1,51	11,1	76
2014	1,50	10,8	74
2015	1,51	10,7	69
2016	1,47	10,3	68
2017	1,37	9,4	63
2018	1,30	8,7	57
2019	1,23	8,1	53
2020	1,22	7,8	47
2021	1,16	7,3	38

Джерело: сформовано на основі [6].

лити 4 основних періоди (етапи) державної демографічної політики України у роки незалежності.

Зазначимо, що вже на першому етапі (1991—2005 рр.) в Україні почалася демографічна криза. Але, як це не дивно виглядає, в умовах бурхливих економічних перетворень та державного будівництва, вона залишилася практично непоміченою. І це у рівній мірі стосується як держави, так і суспільства (звісно, що Укрстат фіксував негативні тенденції, а окремі демографи били на сполох, проте, це не мало практично будь-якого суспільного резонансу).

Наприкінці 1991 р. в Україні народився 52-мільйонний мешканець (відповідно, чисельність населення досягла рекордної позначки), що стало приводом до тиражування цієї інформації у ЗМІ. Зазначена цифра поширювалася по країні протягом 90-х рр. минулого століття. Зокрема у 1998 р. телеканал "1+1" запустив соціальну рекламу (низку роликів) "Ти не один, нас 52 мільйони", нехтуючи тим, що вже у 1994 р. населення України впало нижче зазначеної позначки, а вже у 1996 р. було менш ніж 51 млн. Результати Першого Всеукраїнського перепису населення засвідчили, що чисельність населення станом на 5 грудня 2001 р. скоротилася до 48,5 млн. Жваво обговорювалося питання неспівпадіння цього із даними поточного статистичного обліку, хоча насправді різниця становила лише 0,5 млн, не так вже і багато з урахуванням скорочення чисельності населення на 3,5 млн протягом 10 років [6].

Отже, на першому етапі державна демографічна політика України характеризувалася відсутністю чітко визначених цілей. Водночас, елементи демографічної політики тісно поєднувалися із соціальною політикою. У зазначеному контексті важливим було формування нормативно-правової бази у зазначеній сфері. 21 листопада 1992 р. було прийнято Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" [13]. Він був, і залишається до сьогодні (хоча і зазнав великої кількості змін), ключовим нормативно-правовим актом, який має стимулювати народжуваність в Україні. Зокрема на першому етапі державної демографічної політики було визначено наступні види державної допомоги сім'ям із

дітьми: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини (та її аналог — допомога при усиновленні); допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (діяла до 30 червня 2014 р.); допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомога на дітей одиноким матерям. Проте, протягом першого періоду зазначені виплати були не дуже значними. Зокрема у 2004 р. допомога при народженні дитини становила 684 грн. Навіть за цінами 22-річної давнини вона не могла суттєво стимулювати народжуваність [13].

Початок другого етапу (2005—2014 рр.) тісно пов'язаний із Помаранчевою Революцією та перемогою на президентських виборах Віктора Ющенка. Питання демографічної кризи та боротьби з нею були частиною його передвиборчої програми, яку у цій сфері було реалізовано. Вже 1 квітня 2005 р. допомогу при народженні дитини було підвищено у 12 разів, відповідно вона становила 8 497,6 грн [13].

Як бачимо з табл. 3, у подальшому зазначена допомога постійно зростала. Надзвичайно важливим було те, що починаючи із 2008 р. (також за ініціативи Президента України Віктора Ющенка) додатково суттєво підвищено виплату допомоги при народженні другої та третьої дитини. Якщо за першу дитину допомога становила з 1 січня 2008 р. 12 240 грн, то за другу — 25 тис. грн, а за третю та будь-яку наступну — 50 тис. грн [3].

Далі виплату було прив'язано до прожиткового мінімуму, що дозволяло компенсувати інфляцію та девальвацію національної валюти. Допомога при народженні 1-ї дитини надавалася в сумі, яка була кратна 30 прожитковим мінімумам. На 2-гу дитину — 60 прожитковим мінімумів. На 3-тю та будь-яку наступну дитину — 120 прожиткових мінімумів. Станом на 1 грудня 2013 р. зазначені суми становили відповідно 30 960 грн, 61 920 грн та 123 840 грн. Виплата безпосередньо після народження становила 10 прожиткових мінімумів. Решту суми сплачували протягом наступних 24 місяців (на 1-шу дитину), 48 місяців (на другу дитину) та 72 місяців (на третю та наступну дитину) [13].

Таблиця 3. Допомога при народженні дитини в Україні у 2005—2026 рр.

Дата зміни рівня матеріальної допомоги	Допомога при народженні, грн			Виплата в першій місяць	Термін виплати ренти допомоги
	першої дитини	другої дитини	третьої та наступної дитини		
до 1 квітня 2005 р.	684			684	—
з 1 квітня 2005 р.	8 497,6			3 384	1 рік
з 1 січня 2007 р.	8 500			3400	1 рік
з 1 січня 2008 р.	12 240	25 000	50 000	4800-5000	1 – 3 роки
з 1 січня 2011 р.	17 952	36 720	73 440	7 344	1 – 3 роки
з 9 квітня 2011 р.	24 960	49 920	99 840	8 320	2 – 6 років
з 1 жовтня 2011 р.	25 590	51 180	102 360	8 530	2 – 6 років
з 1 грудня 2011 р.	26 100	52 200	104 400	8 700	2 – 6 років
з 1 січня 2012 р.	26 790	53 580	107 160	8 930	2 – 6 років
з 1 квітня 2012 р.	27 330	54 660	109 320	9110	2 – 6 років
з 1 липня 2012 р.	27 510	55 020	110 040	9170	2 – 6 років
з 1 жовтня 2012 р.	27 900	55 800	111 600	9300	2 – 6 років
з 1 грудня 2012 р.	28 830	57 660	115 320	9610	2 – 6 років
з 1 січня 2013 р.	29 160	58 320	116 640	9 720	2 – 6 років
з 1 грудня 2013 р.	30 960	61 920	123 840	10 320	2 – 6 років
з 1 липня 2014 р.	41 280			10 320	3 роки
з 1 січня 2026 р.	50 000			50 000	—

Джерело: сформовано на основі [13].

Отже, на другому етапі державну демографічну політику України можна визначити як активну про-наталістську. І це швидко відобразилося на ключових демографічних показниках. Зокрема підвищення виплати при народженні дитини у 2005 р. мало наслідком зростання народжуваності на рекордні 8 % у 2006 р. Запровадження підвищених виплат на другу та третю дитину (з 1 січня 2008 р.) активно анонсувалися вже у 2007 р., тому сприяли зростанню народжуваності ще на 8 % у 2008 р. У подальшому народжуваність стабілізувалася на позначках вище 500 тис. немовлят на рік. В абсолютних цифрах народжуваність в Україні за 7 років (2012 р. до 2005 р.) зросла на 22 %. СКН за цей період зріс на 26 %. Позитивно змінилася і структура народжуваності. Якщо в період 2000—2005 рр. частка первістків становила близько 60 %, частка народжених третіми і наступними — лише 10 %, то до 2011 р. частка первістків знизилася до 49 %, а частка тих, хто народився третім або наступним, — зросла до 15 % (тобто у півтора рази). Паралельно існувала також допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, обсяг якої дорівнював різниці між прожитковим мінімумом для працездатних осіб та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на 1 особу за попередні 6 місяців [13].

Після Революції Гідності, початку гібридної війни та фінансових складнощів, уряд прем'єр-міністра А. П. Яценюка, маючи на меті збалансувати бюджет, здійснив низку непопулярних кроків. Зокрема 27 березня 2014 р. було прийнято Закон України "Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні" [14], у якому фактично допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку було приєднано до допомоги при народженні дитини. Відповідно останню суто формально збільшено (порівняно з мінімальною сумою, яка раніше виплачувалася за народження первістків) з 1 липня 2014 р. до 41 280 грн, але водночас подовжено період її виплати до 3 років (тобто щомісячна виплата становила 860 грн). Паралельно було здійснено два надзвичайно сумнівних кроки. По-перше, зазначеним законом було скасовано підвищені виплати при народженні 2-ї, 3-ї та наступної дитини. По-друге, в результаті внесення змін до Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" було зафіксовано абсолютну цифру виплати [14].

В умовах України це означало фактичну заморозку виплати на рівні 42 280 грн і саме така сума (10 320 одразу, 860 грн щомісяця протягом 36 місяців) призначалася протягом 11,5 років (до 1 січня 2026 р.). За цей час ціни зросли утричі, і відповідно утричі скоротилася виплата у реальному вимірі. Зазначимо, що саме в цей період проходили суттєві підвищення заробітних плат для працівників низки професій. Держава виявила готовність не економити у низці сфер. Новонароджені діти виявилися чи не єдиною категорією про яку забули. Зазначимо, що рівень народжуваності та СКН починаючи з 2015 р. постійно скорочуються. Останній становив у 2021 р. лише 1,16; він впав порівняно з показни-

ком 2015 р. на 23 % [11]. Падіння народжуваності за відсутності індексації виплат дозволяла бюджету додатково економити кошти.

Відповідно можна виділити третій період державної демографічної політики (1 липня 2014 р. — 2025 р.) — період постійної економії та нехтування проблемами демографічної безпеки.

Щоправда один значущий та корисний крок на третьому етапі було зроблено. З 1 вересня 2018 р. було запроваджено пакунок малюка (спочатку мав назву "пакунок маляти") — адресну соціальну допомогу сім'ям, в яких народилася дитина. У подальшому її було закріплено законом України від 30 вересня 2020 р. № 930-IX "Про внесення змін до Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" щодо надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги "пакунок малюка"". Основна ідея Пакунка полягала саме у його натуральній формі — підгузки, пелюшки та одяг замість грошей. Але вже з 1 липня 2021 р. було надано можливість отримати замість "пакунка малюка" одноразову грошову компенсацію (і більшість батьків цим скористалися), чим фактично запроваджено дублювання з виплатою при народженні дитини. Вартість Пакунка складала 3 прожиткових мінімуми для дітей до 6 років. Зазначена сума становила протягом 2024—2025 рр. 7 689 грн, або 18 % від допомоги при народженні дитини. Звісно ці гроші не були зайвими для українських сімей, але вони не могли компенсувати інфляцію та стимулювати народжуваність [13].

Протягом багатьох років зусилля окремих високопосадовців та окремих депутатів не знаходили підтримку у більшості. У схваленій Постановою Уряду "Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року" не було передбачено суттєвого підвищення зазначених виплат. Поряд з численними надіями, виникли побоювання, що взагалі Стратегія залишиться декларативним документом [15].

Ситуація почала змінюватися лише у другій половині 2025 р., коли було оприлюднено та подано до Верховної Ради України урядовий проєкт закону "Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки сімей з дітьми та створення умов, які сприяють поєднанню материнства (батьківства) з професійною діяльністю". 5 листопада 2025 року його було прийнято. Основні зміни вступили в силу з 1 січня 2026 р. [12].

Зокрема було:

- збільшено допомогу при народженні дитини до 50 тис. грн (сплачується одразу, а не частинами);
- запроваджено допомогу для догляду за дитиною до досягнення нею однорічного віку у розмірі 7 тис. грн (для дитини з інвалідністю — 10,5 тис. грн);
- запроваджено допомогу для догляду за дитиною "єЯсла" (право на неї має мати або інший законний представник дитини (крім прийомних батьків, батьків-вихователів, представників закладів, які виконують функції опікунів чи піклувальників), які фактично здійснювали догляд за дитиною та приступили до роботи у режимі повного робочого часу з місяця, наступного після досягнення дитиною однорічного віку,

до досягнення дитиною трирічного віку) у розмірі 8 тис. грн, а в разі призначення такої допомоги для догляду за дитиною з інвалідністю (якщо дитина з інвалідністю — 12 тис. грн);

— заплановано у подальшому введення "пакунка школяра" та щомісячної грошової виплати "єСадок" ("єЯсла" також мають запрацювати з 1 січня 2027 р., але де факто це означає їх поширення на дітей народжених у 2026 р.) [12].

У межах даної статті неможливо дати розгорнутий аналіз цього закону (що ми зробимо у наших подальших публікаціях). Проте, зазначимо, що є всі підстави вважати запроваджені зміни початком нового, четвертого етапу державної демографічної політики (з 1 січня 2026 року).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

1. В умовах демографічної кризи в Україні посилюється актуальність державної демографічної політики, спрямованої на боротьбу із кризою. Попри недостатність системності та послідовності можна констатувати, що подібна політика мала місце в нашій державі починаючи з 90-х рр. минулого століття.

2. Оскільки ключовим фактором, який визначав динаміку народонаселення України у цілому та природного його руху зокрема, майже завжди у роки незалежності був рівень народжуваності (виключення — 2022 рік, коли в умовах початку повномасштабної війни, міграційний відтік населення вплинув ще більш суттєво, ніж падіння народжуваності), в основу періодизації державної демографічної політики покладено саме політику у сфері народжуваності.

3. Встановлено чіткий та суттєвий зв'язок між здійсненням заходів державної демографічної політики та демографічним розвитком України. Зокрема стимулюючі заходи щодо народжуваності мали значний позитивний ефект як в абсолютних цифрах народжуваності, так і в зростанні СКН (тому не можна пояснити зростання народжуваності у 2005—2012 рр. демографічними хвилями, сформованими після Другої світової війни). І навпаки, суттєве скорочення державних виплат (що мало місце на третьому етапі державної демографічної політики) негативно вплинуло на всі ключові показники, зокрема СКН.

4. У минулому виділено три основні періоди державної демографічної політики України за роки незалежності: 1) 1991 — початок 2005 рр.; 2) 2005 — червень 2014 рр.; 3) липень 2014—2025 рр. Як відверто проналістський охарактеризовано другий період. В часи першого та третього періодів увага держави до демографічних проблем не була достатньою.

5. З урахуванням значних змін у вітчизняному законодавстві в даній сфері, цілком доречно вважати, що з 1 січня 2026 р. розпочався четвертий, сучасний етап державної демографічної політики. По перших кроках його можна оцінити як період повернення уваги держави до демографічних проблем та здійснення активної демографічної політики, спрямованої на підвищення народжуваності та протидію демографічній кризі.

6. Існує необхідність глибокого аналізу законодавчих змін, які набули чинності у 2026 р. та мають набути чинності протягом 2027—2028 рр. Також у подальшому необхідно ґрунтовно відслідковувати та аналізувати зв'язок зазначених законодавчих змін із демографічним розвитком України у найближчі місяці та роки (хоча ситуація суттєво ускладнюється браком надійної демографічної статистики в умовах повномасштабної війни). Інший важливий напрямок наших наукових досліджень у цій сфері — аналіз "Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року" та перспектив її удосконалення.

Література:

1. Бичай Р. Державна міграційна політика України в умовах воєнного стану: проблеми реалізації. Сучасні виклики для міграційної політики: правові, освітні та історичні аспекти: матеріали наук.-практ. круглого столу (Суми, 24 червня 2023 р.) / Ред. кол: В. М. Завгородня, А. М. Куліш та ін. Суми: СумДУ. 2023. С. 4—7.

2. Васильєва Н. В. Методологічні засади державного управління демографічними процесами як умови забезпечення сталого розвитку в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_220/5.pdf (дата звернення: 20.04.2026).

3. Гаврилук О. К. Соціально-економічні виклики інтеграції та просторового розподілу внутрішньо переміщених осіб унаслідок війни. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 55 (1). С. 114—132. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001479509> (дата звернення: 20.04.2026).

4. Гладун О. М. Вплив російсько-української війни на демографічну ситуацію в Україні: Стенограма виступу на сесії Загальних зборів НАН України 24 квітня 2024 р. Вісник НАН України. 2024. № 5. С. 50—54. URL: [file:///C:/Users/Swift/Downloads/Visn_5-2024+-14_Gladun%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Swift/Downloads/Visn_5-2024+-14_Gladun%20(3).pdf) (дата звернення: 20.04.2026).

5. Дегтяр А. О. Теоретико-методологічні засади розробки та реалізації державної демографічної політики в Україні. Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць Асоціації докторів наук з держ. управління. 2012. Вип. 2 (10). С. 196—200.

6. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/?fbclid=Iw-AR3syfxMBpkZR4-Mgt0vZAf0Jic1nXSSGD3aaWTptGZZBLJWsu_xuBdGIYg (дата звернення: 20.04.2026).

7. Лібанова Е. М. Людський капітал України: втрати внаслідок війни і перспективи повоєнного відродження: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 5 лютого 2025 року. Вісник НАН України. 2025. № 4. С. 39—46. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/visnyk/article/view/39-46/17056> (дата звернення: 20.04.2026).

8. Майданик І. Деякі регіональні особливості вимушеної міграції з України: столиця та інші регіони. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 56 (2), С. 44—61. URL: <https://ojs.dse.org.ua-/index.php/dse/article/view/187/142> (дата звернення: 20.04.2026).

9. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.

10. Муц Л. Ф. Формування та реалізація державної міграційної політики. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. 418 с.

11. Населення України 2021. Демографічний щорічник / за ред. М. Тімоніної. Київ: Державна служба статистики України, 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf (дата звернення: 20.04.2026).

12. Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки сімей з дітьми та створення умов, які сприяють поєднанню материнства (батьківства) з професійною діяльністю: Закон України від 5 листоп. 2025 р. № 4681-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4681-20#Text>. (дата звернення: 22.04.2026).

13. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листоп. 1992 р. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 22.04.2026).

14. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27 берез. 2014 р. № 1166-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-18> (дата звернення: 22.04.2026).

15. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: розпорядження Кабінету міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-p#Text> (дата звернення: 22.04.2026).

16. Temporary protection for 4.33 million in November 2025. Eurostat: official web-site. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20260112-1> (Accessed 07.04.2026).

References:

1. Bychaj, R. (2023), "State migration policy of Ukraine under martial law: implementation problems", *Suchasni vyklyky dlia mihratsijnoi polityky: pravovi, osviti ta istorychni aspekty: materialy nauk.-prakt. kruhloho stolu* [Modern challenges for migration policy: legal, educational and historical aspects: materials of the scientific-practical round table], University of Sumy, Sumy, Ukraine, pp. 4—7.

2. Vasyl'ieva, N. V. (2020), "Methodological principles of public management of demographic processes as a condition for sustainable development in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 10, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/5.pdf (Accessed 20 April 2026).

3. Havryliuk, O. K. (2024), "Socio-economic challenges of integration and spatial distribution of internally displaced persons as a result of the war", *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika*, vol. 55 (1), pp. 114—132, available at: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001479509> (Accessed 20 April 2026).

4. Hladun, O. M. (2024), "The impact of the Russian-Ukrainian war on the demographic situation in Ukraine: Transcript of the speech at the session of the General Meeting of the NAS of Ukraine on April 24, 2024", *Visnyk NAN Ukrainy*, vol. 55, pp. 50—54.

5. Diehtiar, A. O. (2012), "Theoretical and methodological principles of development and implementation of state demographic policy in Ukraine", *Publichne*

upravlinnia: teoriia ta praktyka, vol. 2 (10), pp. 196—200.

6. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), "Demographic and social statistics. Population and migration", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/?fbclid=IwAR3syfxMBpkZR4-Mgt0vZAf0Jic1nXSSGDi3aaWTptGZZBLJWsu_xuBdGIYg (Accessed 20 April 2026).

7. Libanova, E. M. (2025), "Human capital of Ukraine: losses due to war and prospects for post-war revival: Transcript of the report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on February 5, 2025", *Visnyk NAN Ukrainy*, vol. 4, pp. 39—46, available at: <https://nasu-periodicals.org.ua/-index.php/visnyk/article/view/39-46/17056> (Accessed 20 April 2026).

8. Majdanyk, I. (2024), "Some regional features of forced migration from Ukraine: the capital and other regions", *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika*, vol. 56 (2), pp. 44—61, available at: <https://ojs.dse.org.ua/-index.php/dse/article/view/187/142> (Accessed 20 April 2026).

9. Malynovs'ka, O. A. (2018), *Mihratsijna polityka: hlobal'nyj kontekst ta ukrains'ki realii* [Migration policy: global context and Ukrainian realities], NISD, Kyiv, Ukraine.

10. Muts, L. F. (2019), *Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi mihratsijnoi polityky* [Formation and implementation of state migration policy], *Klasychnyj pryvatnyj universytet, Zaporizhzhia*, Ukraine.

11. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), "Population of Ukraine 2021. Demographic Yearbook", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf (Accessed 20 April 2026).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2025), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Support for Families with Children and Creation of Conditions Facilitating the Combination of Motherhood (Paternity) with Professional Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4681-20#Text> (Accessed 22 April 2026).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On State Assistance to Families with Children", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (Accessed 22 April 2026).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Preventing Financial Catastrophe and Creating Prerequisites for Economic Growth in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-18> (Accessed 22 April 2026).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Order "On Approval of the Demographic Development Strategy of Ukraine for the Period Until 2040", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-p#Text> (Accessed 22 April 2026).

16. Eurostat: official web-site (2026), "Temporary protection for 4.33 million in November 2025", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20260112-1> (Accessed 7 April 2026).

Отримано редакцією журналу / Received: 24.04.26

Процеженовано / Revised: 04. 05.26

Дата публікації / Published: 12.05.26